

РОЛЬ ДИКТАНТІВ У ВИРОБЛЕННІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПРАВОПИСНИХ НАВИЧОК

Г.П.Дяченко

Анотація. У статті аналізується формування грамотного письма учнів початкових класів шляхом написання різних типів диктантів як одного з видів орфографічних вправ.

Ключові слова: орфографія, орфографічні уміння й навички, правопис, вправи, диктант, види диктантів, значення диктантів.

Аннотация. В статье анализируется формирование грамотного письма учащихся начальных классов путем написания разных типов диктантов как одного из видов орфографических упражнений.

Ключевые слова: орфография, орфографические умения и навыки, правописание, упражнения, диктант, виды диктантов, значение диктантов.

Summary. In this article the attention is paid on the formation of the grammatical spelling of the pupils of primary schools by writing different kinds of dictations as one of the kind of orthographical exercises.

Key-words: orthography, orthographical skills and practice, spelling, exercises, a dictation, kinds of dictations, meaning of dictations.

Актуальність дослідження. Досконале оволодіння літературною мовою передбачає знання і збереження мовних норм як в усному мовленні, так і на письмі. Суспільне значення мовної норми надзвичайно важливе. Єдина й обов'язкова для всіх орфографія, як і єдина орфоепія, має велике значення у спілкуванні людей за допомогою літературної мови, полегшує його, робить більш дієвим, ефективним і разом з тим сприяє піднесенню загальної лінгвістичної культури народу.

Мова – це основа духовного життя людини. І ми покликані прищеплювати дітям любов до неї, вміння відчувати й осягати її глибокий зміст і красу. Великий педагог В.Сухомлинський писав: «Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури» [5, с.32].

Як навчальний предмет українська мова виконує ряд важливих освітніх функцій, зокрема вона є засобом спілкування, пізнання, засобом самовираження особистості, яка володіє грамотністю писемного мовлення, що забезпечує реалізацію творчих можливостей учнів у всіх сферах життя.

Постановка проблеми. Орфографія – це система правил написання слів. Правила орфографії є загальнообов'язковими для всіх. Отже, орфографія має практичне масове призначення.

Процес вироблення навичок правильного письма досить складний. Орфографічні навички виробляються протягом тривалого часу, аж поки вони стануть звичкою. Це досягається в результаті тривалих і правильно організованих вправ.

Усі труднощі в навчанні правопису успішно долають різні фактори засвоєння тих чи інших орфограм. Такими факторами є слухове, зорове, моторно-рухове сприймання й усвідомлення граматичних правил.

Знаючи найголовніші фактори, на яких будується навчання правопису, вчитель добирає найбільш доцільні прийоми і відповідні вправи для вироблення в учнів грамотного письма.

Огляд досліджень та публікацій. Психологічною основою орфографічної грамотності школярів займалися вчені-психологи Д.Богоявленський, П.Гальперін, С.Жуйков. У психологічній і методичній літературі описано два шляхи оволодіння правописною навичкою. Перший – як процес повільного накопичення зорових образів слів унаслідок тривалого механічного списування. Однак результати спеціальних досліджень переконливо довели, що більш ефективним є другий шлях формування орфографічної грамотності, пов'язаний з роботою мислення, виконанням різних видів лінгвістичного аналізу, усвідомленням правил правопису, на думку вчених Д.Богоявленського, Л.Божович, С.Жуйкова та інших [3, с.282].

Проблеми навчання орфографії учнів початкових класів розробляв російський методист М.Львов. Він подає класифікацію мовних вправ як видів навчальної діяльності, виконання яких вимагає від школярів активного використання правописних правил. Це, зокрема, вправи на розпізнавання орфограм, вправи на часткове застосування правила.

Проблема навчання списувати залишається актуальною в методиці орфографічної роботи. Нею

займалися науковці І.Лапшин, М.Львов, Л.Назаров.

У наш час, коли створюються передумови для становлення української національної школи, зорієнтованої на перспективу розвитку духовного й інтелектуального потенціалу української нації, кожен учень має здобути міцні орфографічні знання і риси сучасної, орфографічно грамотної, інтелектуально розвинутої людини. У державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») виділено положення про те, що випускники загальноосвітньої школи повинні досконало володіти українською мовою як рідною, так і державною [3]. Безумовно, підвалини цих знань закладаються в початковій школі, і ґрунтуватися ця робота повинна на діяльнісно-проблемному підході до організації навчального процесу, метою якого має бути «головним чином підвищення культури мовлення та грамотності школярів» [1, с.19].

Розпочинатись таке навчання має з формування в учнів «орфографічного чуття», тобто, коли вони безпомилково пишуть не тільки слова, правопис яких ґрунтується на фонетичному принципі, а й на правилах, яких вони ще цілеспрямовано не вивчали. Такий, випереджувальний за своєю суттю, підхід слід використовувати під час навчання орфографії.

Сучасна методична література враховує цінні поради К.Ушинського щодо диктантів як головного виду орфографічних вправ, який писав: «Диктувати слід повільно, чітко, але цілими реченнями, а не окремими словами, щоб діти звикли утримувати розумом цілі думки. Краще повторити речення, ніж розділяти його на слова» [3, с.286].

Виховання в молодших школярів вимовної культури у взаємозв'язку з навчанням їх орфографічного письма М.Вашуленко вважає одним із напрямів у загальній системі роботи з розвитку мовлення. На думку вченого-методиста, найефективнішими методами навчання є спостереження й аналіз мовних явищ і виконання дітьми вправ [3, с.291].

Питанням нестандартних навчальних диктантів займався О.Дорошенко, подавши таку їх класифікацію: диктант повторної дії, диктант безперервної дії, диктант швидкої дії, диктант усної дії, диктант зворотної дії, диктант колективної дії та ін. [2, с.16].

Про диктанти як один із важливих прийомів організації роботи учнів з текстами, що сприймаються голосом, і як видом вправ, що різноманітні за формою та застосуванням під час вивчення всіх тем курсу рідної мови, написано посібник В.Горбачука, який, до речі, є єдиним фундаментальним виданням [1] на сьогодні. Інші матеріали за цією проблемою представлені в статтях, що друкуються у фахових журналах.

Мета статті – акцентувати увагу на значенні різних типів диктантів у формуванні орфографічних умінь і навичок учнів початкових класів.

Об'єкт дослідження – шляхи формування орфографічної компетентності учнів.

Предмет дослідження – диктант і його роль у виробленні в молодших школярів правописних умінь.

Завдання статті: з'ясувати значення диктантів як виду орфографічних вправ; визначити різні типи навчальних диктантів та їх роль у формуванні грамотного письма.

Виклад основного змісту. Види вправ з орфографії різноманітні. Це зумовлено тим, що в правописі української мови є різні типи орфограм, засвоєння яких вимагає застосування різних видів орфографічної роботи.

Основні види вправ з орфографії – це списування, різні диктанти й творчі вправи (перекази і твори). З кожним видом цих вправ тісно пов'язаний орфографічний розбір як засіб глибшого усвідомлення орфографічних правил на письмі.

Диктанти є активною формою тренувальних вправ, засобом навчання і перевірки навичок учнів з правопису. Система навчальних диктантів сприяє формуванню в школярів орфографічної уваги, творчого ставлення до процесу письма.

Диктант – це один із видів письмових робіт учнів. Однією з найхарактерніших його ознак є запис тексту, сприйнятого на слух. Істотним як для характеристики самих диктантів, так і їх класифікації є характер відтворення продиктованого тексту.

Диктанти бувають різних видів, кожен з яких має свої характерні особливості. Ознаками для поділу загальної категорії диктантів на типи можуть бути: мета виконуваної роботи; особливості тексту, який підбрано для диктанту; характер відтворення учнями продиктованого тексту – без змін чи із заданими змінами і якими саме; спосіб проведення диктанту.

Залежно від мети виконуваної роботи диктанти бувають навчальними або контрольними.

Одним із видів орфографічних вправ є так звані зорові диктанти. Для такого диктанту добирається матеріал, який легко запам'ятовується: віршовані рядки, загадки, прислів'я, можуть бути окремі слова, речення. Дібраний матеріал записується на дошку чи картку, читається учителем і учнями, проводиться

орфографічний розбір, пояснюються розділові знаки. Після цього учні ще кілька разів читають текст, щоб запам'ятати. Далі текст закривається, і учні пишуть його з пам'яті. Від класу до класу кількість слів для такого диктанту зростає.

Важливою частиною роботи з орфографії в початкових класах є засвоєння слів, вимову і написання яких школярі відповідно до програмових вимог повинні запам'ятати. Однією із умов успішного засвоєння школярами правопису словникових слів є прищеплення їм навички користуватися орфографічним словником. Цілеспрямований вибір слова, виписування його зі словника і наступний смисловий, потім орфоепічний і орфографічний аналіз таких слів сприяє виробленню в учнів орфографічної пильності. Із орфографічного словника учень має змогу отримати кілька видів важливої лінгвістичної інформації:

- орфографічну (як правильно пишеться слово);
- орфоепічну (як слово вимовляється);
- семантичну (що означає слово, які має синоніми, антоніми);
- морфемно-словотворчу (до групи яких спільнокореневих слів належить слово);
- синтаксичну (як це слово вжито в словосполученні, реченні).

Вивчати українську мову із застосуванням навчальних словників – означає дати дитині можливість оволодіти знаннями, оперувати ними, що в свою чергу є основою набуття учнями мовної і мовленнєвої компетентності, якій у сучасній системі шкільної освіти надається особливої уваги.

В основу роботи над правописом словникових слів учителі часто застосовують зорові диктанти за методикою П.С.Тоцького[8]. Роботу слід проводити так:

Набір речень спроектувати на мультимедійну дошку.

Прочитати слова диктанту тричі.

Закрити написане.

Показувати по одному реченню, діти їх записують.

Учитель перевіряє написане.

Такі диктанти не тільки допомагають контролювати засвоєння правопису словникових слів, а й реалізують навчальну мету.

Знання орфографії краще засвоюються, якщо застосовувати технологію ейдетики.

Ейдос – по-грецьки «образ», а ейдетизм є різновидом образної пам'яті. Людина, що володіє ейдетичною пам'яттю, може зберігати яскраві образи предметів протягом тривалого часу після їх зникнення. Ейдетика – наука, яка вчить запам'ятовувати інформацію через світ образів. Учні завдяки своїй яскравій дитячій уяві можуть швидко і надовго запам'ятовувати потрібну інформацію. А головне – таке навчання, яке ґрунтується на грі та фантазії, зовсім не обтяжує учня, навпаки – переключає його на відпочинок. До того ж, застосовуючи методи ейдетики, ми підключаємо інші відчуття: слухові, тактильні, рухові, нюхові й навіть смакові. Таким чином, відбувається розвиток усіх видів пам'яті і, як наслідок, ефективність навчання покращується.

Для прикладу це можуть бути словникові малюнкові диктанти.

Письмо з пам'яті – різновид диктантів, які пов'язані з дослівним списуванням. Учні намагаються запам'ятати не тільки слово, а й його графічний образ. Методика проведення письма з пам'яті має таку послідовність: текст попередньо аналізується. Учитель читає його, звертаючи увагу на важкі для учнів слова, орфограми, проводить звуко-буквенний аналіз окремих слів, пропонує запам'ятати їх. Потім текст читають діти. Після цього текст закривається, учні записують його з пам'яті. Після виконання роботи текст відкривається, і школярі перевіряють написання не в себе, а в свого сусіда по парті. Ця робота в парах складна, вимагає значно інтелектуального, волевого і навіть фізичного напруження.

Текст, що диктується, може бути зв'язним або складатись із окремих речень, словосполучень або слів. Текст, що диктується з окремих слів, називається словниковим диктантом. Такий диктант є економним і орфографічно цілеспрямованим, він дає можливість за короткий час записати багато слів на певне правило.

Ускладненим варіантом словникового диктанту є малюнковий диктант, під час якого вчитель не диктує слова, а показує відповідні предметні малюнки, а учні записують їх назви словами.

Різновидом словникового диктанту є цифровий диктант, до якого вчитель подає цифрові коди до певних орфограм у словах, читає слова, учні записують цифри, після чого вчитель читає правильний цифровий ряд слів, щоб учні перевірили.

Залежно від особливостей тексту, який диктуємо, диктанти поділяються на чотири групи: текстуальні (дослівні), вибіркові, вільні, творчі.

Текстуальний – це такий диктант, при якому учні без будь-яких змін, дослівно відтворюють продиктований їм текст, незалежно від того, зв'язний він чи складений з окремих речень,

словосполучень чи слів.

Вибірковий диктант проводиться з метою перевірки засвоєння одного якогось правила. Це економний вид роботи, який формує в учнів увагу, мовний слух, орфографічну пильність. Школярі, згідно з поставленим завданням, фіксують з продиктованого тексту тільки окремі його частини (слова, групи слів, речення).

Вільний диктант має особливість у тому, що учні записують текст не дослівно, а так, як вони зуміли його запам'ятати. Під час вільного диктанту учням дається право використовувати й свої слова, вирази. Кожна частина тексту записується учнями після повторного читання. Вільний диктант є проміжною формою між контрольним диктантом і переказом, одним із засобів підготовки учнів до написання переказів.

Творчий диктант проводиться так, що в його ході учні одночасно виконують певні завдання творчого характеру: поширюють речення словами, необхідними за змістом, складають або перебудовують речення за опорними словами, відповідають на поставлені запитання тощо.

Диктант-завдання близький до творчого, який передбачає, крім запису тексту, виконання на його основі певних фонетико-графічних, граматичних чи стилістичних завдань.

Самодиктант або «перевіряю себе» – до його виконання здійснюється попередня підготовка, під час якої учні запам'ятовують текст, звертають увагу на написання окремих слів і розстановку розділових знаків, а потім записують його самостійно.

Диктант-переклад також вимагає колективної попередньої роботи. Важкі для перекладу слова записуються на дошці обома мовами, правопис їх аналізується. Після усного розбору речення диктується вчителем у повільному темпі, а учні самостійно перекладають і записують його.

Залежно від способу написання навчальні диктанти є попереджувальні. Вони найчастіше використовуються на стадії первинного етапу засвоєння орфографічного правила. При попереджувальному диктанті прочитане вчителем речення учні записують після того, як хтось із них з'ясує орфограми та пунктограми, наявні в ньому.

Під час пояснювального диктанту учні спочатку записують речення, а після цього пояснюють правопис слів з орфограмами чи вживання розділових знаків. Перевірка диктанту здійснюється в класі безпосередньо після його написання.

Диктант з коментуванням характеризується збігом у часі запобігання можливим помилкам, проведення орфографічного розбору мовного матеріалу з його записом. Під час його проведення один із учнів коментує написання кожного слова, «веде» клас, який мовчки пише під диктовку однокласника. Орфографічне коментування поєднує в собі аналіз і синтез, забезпечує осмислене письмо.

Коли орфографічну тему опрацьовано, виникає потреба перевірити якість її засвоєння, виявити рівень сформованості в учнів правописних умінь. З цією метою проводиться контрольний диктант. Методика його проведення традиційна: перше цілісне читання тексту, читання тексту реченнями, частинами, щоб діти могли їх записати. Повторне читання речень, щоб перевірити написане. Після запису всього тексту вчитель читає його ще раз від початку до кінця.

Отже, значення диктантів велике. Якщо їх уміло проводити й застосовувати різні їх види, то вони є одним із засобів боротьби за культуру писемної мови учнів. Диктанти виконують організуючу й виховну роль – допомагають сформувати цінні навички регламентованої роботи, вміння дотримуватись ритму письма, розвивають орфографічну пильність учнів, удосконалюють навички самоконтролю.

У розвитку грамотного письма учнів важлива також словниково-орфографічна робота, яка інтегрує ефективні прийоми традиційного навчання з елементами педагогічних інновацій. Поєднання різноманітних форм і методів роботи на уроках української мови є важливим засобом стимулювання активної пізнавальної діяльності молодших школярів, формування і закріплення у них інтелектуальних умінь, підвищення їхньої комунікативної компетенції.

Література

1. Беляєв О.М. Концепція навчання держаної мови в школах України / О.М. Беляєв, Л.В. Скуратівський // Дивослово. – 1996. – №1. – С.16-21.
2. Горбачук В.Т. Види диктантів і методика їх проведення. – К.: Рад. Школа, 1989. – 96с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») // Освіта. – 1993. – №44-46.
4. Дорошенко О. Нестандартні навчальні диктанти. / О. Дорошенко. // Початкова школа. – 1990. – №3 – С.15-18.
5. Методика навчання української мови в початковій школі / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
6. Сорку Г. Л. Набір речень для зорових диктантів. / Г. Сорку // Початкова школа. – 1993. – №2. – С.23-24.
7. Трофимович Н.П. Провідний чинник успішності. / Н. Трофимович. // Початкова школа. – 1990. – №5. – С.41-42.
8. Тоцький П.С. Орфографія без правил / П.С. Тоцький. – М., 1991. – 144с.